

Pârvu Boerescu

MELC, CUBELC, CULBEC

Denumirea de *melc* sau *cubelc* / *culbec* (gr. *κοχλίας, λείμαζ*, lat. *cochlea, limax*, engl. *snail, slug*) este atribuită unor numeroase varietăți de moluște gasteropode, printre cele mai comune fiind, de exemplu, *Helix pomatia* – melcul de vie sau de livadă, o specie des întâlnită de melc terestru cu „coarne” și cochilie.

În dacoromână, alături de formele date în DLR: *melc*, (înv.) *melci(u)* și (reg.) *mălc*¹, *zmélc*, în DA (I/II, p. 962) și MDA (I, 476) sunt atestate și variantele *comelciu*, *culmeci*, *cucumălc*, *cucumelc*, *cucumelci(u)*, cea din urmă în Banat, după A. Scriban (SDLR, p. 375). Variantele regionalismelor *cobelc* sau *cubelc* sunt *cobelci(u)*, *cocobelci(u)*, *cubelci(u)*, *cucubelc*, iar cele ale lui *culbec*, din Moldova de sud, sunt *colbec*, *culbeci(u)*, *cuberc*, *cubec* (vezi DA, I/II, p. 962 și MDA, *ibid.*, DI). La fel ca și *melci(u)*, variantele *cobelci(u)*, *cubelci(u)* [scrise fonetic *melcî*, *cobelcî*, *cubelcî* (sg.)] sunt considerate de A. Scriban ca fiind „vechi”. Forma *codobelc* din cântecele copilărești n-ar trebui totuși să fie inclusă printre sinonimele lui *melc*, deoarece este un cuvânt diferit: (*melc*) *codoberc* „(melc) cu coada bearcă”, devenit din cauza rimei: *mełc*, *mełc codobełc*, cf. *codalb*, *codobatură*, *codobăță*, *codofăț*, *codolan*, *codolemn*, *codoriște*, *codoroș* etc.

În aromână întâlnim doar forma *zmélcîu*² (DDA, p. 1302), sinonimă cu ar. *cârnașu* (< *corn* + suf. *-aș*, cf. DDA, p. 346).

Sinonimele dacoromâne ale *melcului*/ *cubelcului*/ *culbecului* sunt *băbiță*⁴ ([rar] „varietate de melc fără casă”, cu etimologie nesigură: probabil înrudit cu srb. *bābuŭa* „rac de mare”, bg. *bābŭp* „melc”, cf. DA, p. 405, ori cu ucr. *bābeub*, rus. *bābuŭa* „guvid”, cf. SDEM, p. 43, *bourel* (< *bour*, *buăr* + suf. dim. *-el*, de la „coarnele bourești”) și *ghioc*/ *ghioacă* „melc marin sau numai cochilia acestuia” (< lat. pop. **cloca* = lat. *cochlea* „melc”, vezi DEX, DEXI, cf. REW³, 2011, 6).

A. Scriban a fost singurul care credea că *melc(î)* ar putea fi un derivat: „prescurtat din *cobelcî*, *cubelcî*, *cucumelcî*” (SDLR, p. 795). Același autor menționează formele *culcubău* și *cuculbău*, alături de *cocobelcî* și *cobelcî*, care au dobândit în Transilvania sensul de „pieptenătură femeiască în formă de coarne” (*id.* p. 375). Interesant este că un alt sens al variantei *cobelci(u)*, anume „inel, cercel, belciug”

¹ Și *mălc*: „*mélcs*”, în *Anonymus Caransebesiensis*, nr. 2518, vezi facsimilul din DV-L, ed. Gh. Chivu, 2008.

² În *Dicționarul macedo-român* de Șt. Mihăileanu (1901, p. 291) întâlnim în plus formele *melcu*, pl. (art.) *melçili* [*melçil'i*] și (la p. 471) *smelcu* [*smelcu*], pl. *smelçî* [*smelçî*], care nu sunt înregistrate de T. Papahagi în DDA.

(cf. MDA, s.v. *culbec*, sensurile 5–7), l-a condus pe A. Scriban să imagineze o altă etimologie pe teren românesc: «*cubelci*, metateză din *cūbelc*, iar acesta din *belciug*, adică „răsucit, spiralat”».

Pentru *melc*, după R. de Pontbriant (*Dicț. rom.-fr.*, 1862, p. 431), Laurian și Massim (*Gloss.* p. 369) s-au gândit la o etimologie latină: „*melcu* (pre alocuri *melciu*) – din *limace*, prin metateză”. Soluția aceasta, adoptată într-o primă etapă de Al. Philippide³ și completată de L. Șăineanu⁴, nu a mai găsit ulterior aderenți, evoluția fonetică propusă: *limax*, *limacem* > **milace(m)* > *melciu* fiind părăsită de însuși Philippide, în cele din urmă (v. *infra*). Formele regionale franceze date de Șăineanu: *milhauc(o)*⁵ (ortografiat *milláouco* în FEW), din Languedoc, și *meulçon/mulçon*⁶, din Lorena, provin în mod cert din lat. *limax*, cf. FEW, t. 5 (J–L), p. 339(b), 340(b), dar metateza pare să se fi produs târziu, pe teren galoroman (*milhauco* < occ. *limaucó*; *meulçon* < fr. *limaçon*, cf. loren. *leumchon* id.) și nu direct dintr-un lat. pop. **milace*.

Etimologia slavă a lui *melc* s-a dovedit apoi a fi cea mai la îndemână, având în vedere că în limba bulgară există cuvintele identice semantic: *mělče*, *mělčev*, *mělčo*, *mělčov*, *mělčuv*, *mělčuvi* *mělčuv* (cf. BER). Urmându-l pe Ovid Densusianu: „bulg. *melče* a pătruns în română sub forma *melci*...” (HLR, I, 1901, p. 368/ ILR, I, p. 236), comparația cu trei dintre formele bulgare citate rămâne singura explicație etimologică în câteva dicționare explicative românești⁷, deși aceasta nu are nicio valoare probatorie pentru originea cuvântului, în niciuna dintre cele două limbi învecinate, aflate în contact.

Al. Cihac (DÉDR, 1879, p. 192) a fost cel dintâi care, fără succes, a încercat să extindă comparația cu alte limbi slave, alături de „bulg. *melčjov* [sic] escargot” adăugând „pol. *maĖ* [maĖ], *maĖyk* testacé, ostracé, huître, escargot, *mięczak* [„molușcă”], čech. *měkejš*, *měkkýš*, mollusque⁸; pol. *miękki*, *miętki*, čech. *měkký*,

³ În *Principii de istoria limbii*, 1894, p. 295: «În adevăr greu este de a admite metateza *milax* – *limax*; odată însă aceasta făcut, exemple sigure sînt pentru a întări derivația lui *melc* din *milax*, care ar fi putut avea calea următoare: *milace* – *melace* – *mealăce* – *mearăce* pl. *mearăci* – *mearce* pl. *mearci* (cf. pentru căderea lui *ă* neacc. *destúl* de+sătul, *tăt-so*, *sór-ta* etc.) – *mearc* pl. *mearci* (*mearc* supt influința pluralului, cf. *berbéc*, *șoárec*) – *mealc* pl. *mealci* (cf. *adúlmeč* – **adurmec*, *túlbur* – *turbur*) *mealc* pl. *melci* – *melc* pl. *melci* (*melc* supt influința pluralului).»

⁴ În DULR⁵, 1925, p. 390: «Lat. vulg. *milacem* (pentru *limacem*), de unde *melciu* (bulg. *melčov* vine din românește); cf. în sudul Franței *milhauc*, *melc* (Tarn) și *meulçon* (Haute-Marne).»

⁵ Cf. Frédéric Mistral, *Lou Tresor dóu Felibrige*, t. II, p. 224, 339, ed. 1979, online, unde sunt date variantele occ. *limaço*, *lumaço*, *limaco*, *limaucó*, *milhaucó*, *minaucó* „limace, limaçon, escargot”.

⁶ Cf. Henri Labourasse, *Glossaire abrégé du patois de la Meuse, notamment de celui des Vouthons*, 1887, p. 368, online.

⁷ DLR, s.n., VI, 1965, p. 365, etimologie necunoscută, cf. bg. *мелчо*, *мелчев*, *мелчов*; MDA, III, 2003, p. 526: etimologie nesigură, cf. bg. *idem*; DEXI, p. 1125: cf. bg. *idem* etc.

⁸ Este necesar să precizăm că termenul *molușcă* (< fr. *mollusque* < lat. *molluscus* „molicele, cam moale”) aparține latinei utilizate de știința modernă, ca nume al unei mari încrengături (*phylum*) de nevertebrate din regnul animal. Lat. cl. *mollusca* (*nux*) [< lat. *mollis* „moale”] însemna doar „nucă cu coaja subțire [moale]” (cf. Guțu, DL-R), iar lat. științific. *molluscum*, pl. *mollusca* pare să fie o adaptare după *τα μαλακά* „lucrurile moi”, nume întâlnit la Aristotel pentru *sepîi* – (zool.) *sepia officinalis* (cf. Wikipedia).

měký mou; du vsl. *měkŭkŭ* mollis; [cu trimitere la] Miklosich fdw. 36, cfr. *melciu* avec le pol. *maż*; v. *măcesc*, *mince*, *meliță*; v. Curt. 455³”.

Originea slavă a cuvântului *melc* a mai fost susținută de Al. Ciorănescu (CDER, 5197), însă cu un alt etimon, anume din srb. *mela* (de fapt: srb. *îmela*, cf. bg. *îmel*) „vâsc”, printr-o derivare după modelul srb. *mòma* „fată, logodnică” [corect: *mòmak* „flăcău, (om) tânăr”] → *mòmče* „adolescent, tinerel”. Din moment ce bg. *мѣлче* [*mělče*] nu există și în limba sârbă, derivarea ar fi trebuit să respecte modelul limbii bulgare și nu pe cel al limbii sârbe: bg. *мòма* „fată” – bg. *момиче* „fetiță”, bg. *мòмък* „flăcău” – bg. *момчѐ* „băiețandru”! Această ipoteză bazată pe un etimon greșit nu a fost nici măcar citată în BER, III, p. 729.

Nemuțumit de dificultățile fonetice din exemplele date de Al. Cihac, B.P. Hasdeu a fost primul care s-a gândit la o etimologie autohtonă, dacică, pe baza comparației indo-europene⁹: *melc*, dintr-un dac. **miliku*, înrudit cu zend. *mûraka*, cu lat. *murex* „scoică de mare” și cu bret. *melc’hueden* „melc”. Fiind de acord cu părerea lui Gr. Crețu, conform căreia sinonimul *culbec* ar fi o „contractiune metatetică” din *codobelc*¹⁰, pentru a explica una dintre variantele cuvântului albanez echivalent – *kăthmili* [*këthmill*] „melc” – Hasdeu credea că forma primitivă românească ar fi fost „*codomelc*”, ceea ce îi permitea reconstruirea unui prototip tracic **kad(a)miliku*, a cărui formă scurtată **miliku* ar fi aparținut doar limbii dacilor. Un amănunt interesant: Hasdeu (*ibidem*) era de părere că *melci(u)* ar fi un singular refăcut din pluralul *melci*, al lui *melc*, în ciuda opiniei mult mai răspândite după care formele de singular cu africată: *cobelci*, *copaci*, *melci* ar fi cele mai vechi. Dacă luăm în considerare vechimea asemănarilor fonetice dintre ar. *zmélciŭ*, bg. *mělče*, *mělčov* și dr. *melci(u)*, devine mult mai probabil faptul că *melci(u)* este, similar lui *cobelci(u)*, *copaci(u)*, *berbece* pl. *berbeci* etc., forma inițială moștenită din româna comună sau primitivă (v. și J. Byck – Al. Graur, în BL, I, p. 23).

Ideile lui Hasdeu nu au fost reluate decât parțial, de H. Tiktin, în TDRG, p. 966: *melc* – Siehe *culbec*, damit warsch. urverw. lat. *murex*, zend. *mûraka* etc. [probabil înrudit la origine cu lat. *murex*...]. Pentru *culbec*, Tiktin (p. 451) are însă o altă opinie: Wohl Nebenform von *melc(ŭ)*, wozu vgl. bulg. *melčjov* id., poln. *maż* „Muschel” [Desigur o formă derivată din *melc*..., cf. ...].

În mod surprinzător, Al. Philippide (OR, II, p. 710, 723) dă aceeași explicație etimologică, atât pentru *culbec*, cât și pentru *melc*, anume comparația cu [cităm:] «alb. *katšamil* [*kaçamill*], *kăđmil* [*këthmill*], *kărmil* [*kërmill*], *krămil* [*krëmill*], *kărmî* [*kërmî*], *kămil* [*këmill*], *garmil* [*garmill*] Schnecke [„melc”] M[eyer, G.]

⁹ Vezi B.P. Hasdeu, *Bourel, melc și culbec – Dacii și latinii într-o scoică*, în vol. *Principii de filologie comparativă*, 1875, t. I, p. 88–98; cf. *Cuvente den bătrâni*, I, p. 292; cf. *Columna lui Traian*, IV, 1883, p. 193, studiu reeditat de acad. Gr. Brâncuș în HSLF, II, 1988, p. 409–426.

¹⁰ Anterior, A. Cihac (DÉDR, II, p. 569) îl inclusese pe *culbec* printre „elementele turcești”: tc. – „*qabouqli*, *qabouqlou* qui a une écorce, crustacé, *qabouqli* (*beudjek*) coquillage; *qabouq* écorce, coquille, écale” [sic]. Nici soluția propusă în MDA (I, p. 476): „*culbec* – probabil o contaminare între *codobelc* și *melc*” nu poate fi acceptată (din contaminare a rezultat numai forma *codomelc*, vezi MDA, I, p. 593, cu trimitere la *codoberc*).

Wört. 182, H[olger]. P[ede]r[sen]. pag. 88 sqq., H[asdeu], Col[umna lui Traian], anul 1883 pag. 198 sqq. *Origine obscură* [s.n., P.B.]. Presupuneri etimologice pentru cuvântul albanez vezi la M[eyer]. Wört, și la Vasmer 27».

Opinia lui Al. Philippide a fost reluată de G. Ivănescu (v. H. Mihăescu, *La romanité...*, 1993, p. 311, 313): «§ 223. Mots roumains qui se retrouvent en illyrien et en albanais et qui sont d'origine certaine ou fort probable daco-mésienne: [...] *melc* «colimaçon» (alb. *kētshamill*, *kētshmill* [sic = *këçamill*, *këçmill*])».

I.I. Russu (ER, p. 352–353) crede că *melc(iu)* este un cuvânt de origine traco-dacă, fără corespondent în limba albaneză. (Vezi, în acest sens, și Gr. Brâncuș, VALR, care nu include *melcul* printre elementele autohtone comune cu albaneza¹¹.) I.I. Russu s-a gândit la o temă i.-e. **melk-*, ori mai curând **meld-s-* „moale” (cf. Reichenkron, *Das Dakische*, p. 142: i.-e. **meld-ū-* [transcris de I.I. Russu: **meldhui-*]), aparținând rad. i.-e. **mel-* „a uza, zdrobi; a măcina” din care „fin, freat, fraged, plăpând; slab” (WP, II, p. 284–290; IEW, p. 716), bază *mel-k-*, cf., de exemplu, lit. *smulkus* „fin, mărunț” etc.

Prin aprofundarea cercetării în domeniul romanic, G. Giuglea (CRR, p. 235, cf. „Langue et littérature”, I, 1941, p. 220) ajunge la concluzia că *melc* este un cuvânt autohton, pornind de la o «bază preromană **berc*, **nerc* „(it.) lumaca”», prin comparație cu formele alpine – tessin. *nerč*, *berš*, *belerč* „melc(iu)” – din dialectul italian vorbit în cantonul Ticino, din Elveția¹². După Giuglea (*ibid.* p. 236), «De la *codobelc* s-a ajuns prin faza *cod(o)belc* la *cubelc*, *culbec* (prin metateza lui *l*, ca de exemplu în *cârpător* < *coopertorium* etc.)» – o ipoteză nefondată, deoarece elementul de compunere *codo-* este atașat exclusiv formei – *belc* = *berc*, nu și rădăcinii mult mai vechi: **belci(u)* din *cobelci(u)*, *cubelci(u)* etc.

În sfârșit, cea mai amănunțită analiză a originii lui *melc* o datorăm *Dicționarului etimologic al limbii bulgare*, BER, III, p. 729 (în traducere liberă): «*mělče* 'ohljuv' [„melc”] (Slivo Pole, lângă Ruse), *mělčev* [bg.] 'ohljuv' (1876, Letostrui) *mělčo*, *mělčov* (P. Kisimov, la Petokladenți, lângă Plevna/ Plevna, la Loveč/ Lovcea, la Tutrakan/Turtucaia; lângă Sviștov, *mělčuv*, *mělčuvi* (Ruse), *mělčuv* dial. – După B e r n e k e r, SEW 2, p. 33, care îl compară cu pol. *maż*, belarus. *смоўж* [*smoŭž*], polab. *moŭz*, cuvântul pare străin, necunoscut [celorlalte limbi slave], și nici originea nu îi este cunoscută. Rom. *melc*, *melciu* [bg.] 'ohljuv' este de asemenea obscur și s-ar putea să fie sursa cuvântului bulgar (dacă nu cumva e invers). S t. M l a d e n o v (GSU-IFF, XIII-XIV, 1920, 86–89, EtR 291), îl consideră din aceeași familie cu pol. *maż* „midie, scoică”, belarus. *смоўж* [*smoŭž*] < *смолж*

¹¹ În HSLF, II, 1988, p. 547 (nota nr. 10), acad. Gr. Brâncuș își exprima convingerea că: «*Melc* are aparența unui cuvânt din substrat, dar dovezile pentru aceasta ne lipsesc». „Lipsa dovezilor” reprezenta o critică și o respingere implicită a argumentelor insuficiente sau greșite ale lui I.I. Russu și ale celorlalți autori care au susținut înaintea acestuia soluția autohtonă, care rămâne totuși singura verosimilă pentru etimologia lui *melc*.

¹² G. Giuglea a citat incomplet și parțial eronat formele alpine aduse pentru comparație, deoarece numai *nerč* aparține dialectului ticinez din Elveția. Celelalte forme sinonime, *berš*, *belerč* aparțin dialectului învecinat valtelinez, din Italia.

[*smolž*] 'ohljuv' [melc], polab. *moŕz*, norv. *smelta* „gădus minutus” [cod, pește din Marea Nordului], dan. *smelt* „*Osmerus eperlanus*” [un fel de barbut], anglo-sax. *smelt*, *smylt*, engl. dial. *smelt* (*smout*) „lăcș, somon suedez sau norvegian de un an, rus. losos [somon]”, norv. *smolt* „slănină topită, grăsime”, anglo-sax. *smolt*, mnd./germ.m.j. *smalt*, *smolt*, ahd./v.germ.s. *smalz*, germ. *Schmalz* „untură topită, grăsime”, vezi *smola* [„rășină, smoală”]. – Rad. i.-e. *(s)mel- [bg.] „слиз [sliz]” [= bg. слуз – sluz „mucus, mucozitate”. Pentru înțeles, compară cu *ligaveț* [„vâscos, lipicios”], *slimak* [cf. pol. *ślimak* „melc”], lat. *limax*. După D u v e r n o i s 1189, [este împrumutat] din română.»

Din datele oferite în BER reținem în primul rând faptul că numele generic bulgar al *melcului* este „охлюв” *ohljuv*, iar „мелче” *mělče*, „мелчов” *mělčov* etc. sunt variantele unui cuvânt cu răspândire regională, atestat mai ales în localități situate foarte aproape de malul drept al Dunării, deci în vecinătatea imediată a spațiului românofon. Mărturia *Dicționarului etimologic al limbii bulgare* este esențială pentru excluderea ipotezei originii slave (bulgare) a lui *melc*, punct de vedere care a fost susținut cu consecvență de B.P. Hasdeu (v. *supra*), L. Șăineanu (idem), I.-A. Candrea (*Elementele române în limbile slave*, în „Noua Revistă Română”, I, 1900, p. 405), Th. Capidan (*Raporturile lingvistice slavo-române*, în DR, III, 1923, p. 416) etc.

Examinând multiplele ipoteze citate mai sus, constatăm că formele românești *melci(u)*, *cobelci(u)* nu sunt nici moștenite din latină și nici nu par a fi împrumuturi din limbile învecinate.

În consecință, singura soluție probabilă rămâne aceea că *melci(u)* și *cobelci(u)* sunt cuvinte posibil autohtone și relativ izolate în spațiul european, întrucât formele slave citate de Cihac și de BER (pol. *mał* „moluscă”, belarus. *smouž* „melc”), chiar dacă au un înțeles asemănător, ar putea să fie înrudite cu româna eventual numai în plan indo-european, dacă se poate demonstra acest lucru.

Pornind de la ipoteza dacică a lui B.P. Hasdeu, și de la termenii de comparație celtici invocați de acesta, este necesar să examinăm situația cuvintelor cu sensul „melc” în două dintre limbile celtice. La Victor Henry, *Lexique étymologique des termes les plus usuels du breton moderne*, Rennes, 1900 (p. 198 online), întâlnim forma: «bret[on moderne] *melc'houéden* [bret. *c'h* = gr. *χ* (*kh*)], s. f. „colimaçon [melc]”, m[oyen] br[eton] *melfeden*, etc., et cf. *melhuenn* V. „morve [mucozitate]”, cymr. *malw-od-en* „limaçon”: der. du radical **mall-2* „mou [moale]”, mais cf. ir. et gael. *mall* „lent”. Voir sous *malle'héot* (p. 194): s.m. „jusquiamé”: exactement „herbe molle”, le premier terme étant le même que cymr. *mall* „mou”[?!?] et irl. *mall* „lent”, soit un celtic **mallo-*, pour **mall-wo-*, à peu près pareil à lat. *mollis* [„moale”] et angl. *mellow* [„copt, moale, mălăiet; moale, afănat”].» Astfel, înrudirea dintre *melci(u)*, bret. *melc'houéden*/*melfeden* și cymr. *malwoden* [și *malwen*] este extrem de îndepărtată și la fel de puțin relevantă pentru etimologia cuvântului românesc, ca și presupusa înrudire cu formele poloneze sau bielorusse antecitate.

Pentru demonstrarea apartenenței formelor *melciu* și *cobelciu* la substratul limbii române, suntem datori să vedem în ce măsură putem să le atribuim amândurora o origine comună cu albaneza. În acest scop, este necesar să examinăm mai îndeaproape etimologia variantelor albaneze date de Al. Philippide și de G. Ivănescu ca termeni echivalenți și presupus înrudiți cu cei românești.

Dintre formele alb. *kaçamill*, *këthmill*, *kërmill*, *krëmill*, *kërmi*, *këmïll*, *garmill*, în limba literară este utilizată curent doar varianta *kërmill* (sg.), cu art. hot. *kërmilli*; pl. *kërmij*, cu art. hot. *kërmijtë*. În *Dicționarul albanez-român* de Renata Topciu, Ana Melonashi și Luan Topciu (p. 431) întâlnim totuși varianta *kaçamill* (p. 431) care poate însemna și „melc marin”, „melcișor folosit de pescari ca momeală”, ori „ghioc” (cf. FSHS, s.v.).

O particularitate a limbii albaneze este aceea că unele substantive pot avea două forme de plural. De exemplu alb. *krimb* „vierme”, cu pluralul normal *krimba* „viermi” (cf. *ibid.*, p. 497), are o a doua formă de plural: *kërminj* „viermi”, care coincide cu una dintre variantele lui *kërmill* date de Vl. Orel: *kërmi* și *kërminj* „melc”. Această coincidență l-a determinat pe Eqrem Çabej (SE, I, 1982, p. 174) să fie de acord cu ipoteza lui Waclaw Cimochowski („Lingua Posnaniensis”, III, p. 165–168), conform căreia alb. *kërmill* ar fi o formație internă a limbii albaneze, relativ mai recentă, derivată dintr-o formă mult mai veche a lexicului moștenit. Cităm părerile lui E. Çabej (SE, I, 1982, p. 202): „À notre avis, l'appartenance intérieure dans son propre cercle constitue, pour un non petit nombre de mots, un trait plus essentiel, car plus saisissable, plus certain, donc aussi plus réel qu'un rapprochement appuyé sur une comparaison bilatérale isolée. Cette constatation permet d'effectuer un échelonnement historique des mots, avec des formations primaires, secondaires et intermédiaires. C'est par cette voie qu'on aboutit à la reconstruction intérieure des mots, ... constater par exemple que... [p. 203] *kërmill* «escargot, limaçon» [va] avec *krimb* «ver» (Cimochowski) et non pas avec le port. *caramujo* «colimaçon», ni avec *ἀκραιμόλα* de Hétyche ou avec le gr.-lat. *ceramida* «escargot»...” Apoi, la p. 221: „Du système nominal, le pluriel a pénétré par voie d'analogie au singulier, en provoquant souvent la disparition du véritable singulier... Ici rentrent des formes de singulier...: *kërmill* «escargot, limaçon»...”

Vladimir Orel (AED, p. 182) rezumă ipotezele anterioare astfel: *kërmill* m. pl. *kërmij* „snail [melc], slug [melc fără casă]”. Other variants are *kërmi* and *kërminj*. Connected with *krimb* (G i l' f e r d i n g *Otn.* 22) as its singularized plural (C i m o c h o w s k i *LP* III 165–168). M e y e r *Wb.* 182 (to Portuguese *caramujo* „sea snail” and other Romance names of snail), 525 (to *ἀκραιμόλα* „snail” Hesychius); V a s m e r *Alb. Wortforsch.* I 27 (from late lat. *ceramida* id.); B a r i ć *A ArbSt.* I 214 (agrees with V a s m e r); Ç a b e j *St.* I 278–279 (follows C i m o c h o w s k i). Iar mai departe (p. 197): [tosc] „*krimb* – [gheg] *krym* m. pl. *krimba*, *kërminj* – *kryma* „worm”, reflecting PALb. **krim-* connected with IE **k^uimi-* id.: Skt *kṛmi*, Lith *kirmis* [= *kirminas* „vierme, râmă”] and the like... P o k o r n y I 649...”

Nu ne propunem aici să alegem care dintre soluțiile citate ar putea fi cea mai bună etimologie albaneză. Dacă varianta literară *kërmill* este într-adevăr o formă de

singular refăcută de la pluralul *kërminj* (sg. **krim-*, *krimb*) „viermi”, dar și „melci”, așa cum susține și B. Demiraj (AE, p. 225), iar pluralul *kërminj* însuși s-ar datora unei diferențieri redundante dintre plural și singular în interiorul cuvântului: *kr-* / *kër-* (comunicarea doamnei Cătălina Vătășescu, cf. B. Demiraj, AE, p. 225–226), ar trebui să explicăm mai întâi modul în care vechiul radical *kër(-m)*- a fost înlocuit cu numeroasele variante populare mai noi: *kaça-/këç(a)-*, *kë-*, *këth-*, *krë-*, *gar-*, dând impresia că avem de a face cu un prefix *kër-*, alăturat unui radical aparent mult mai stabil: *-mill*.

Cea mai probabilă explicație ar fi aceea a unei substituții prin falsă analiză, secvența *kër-* din *kërmill* fiind echivalată cu formantul *kër-* din *kërbisht* „noadă, vertebră” < *bisht* „coadă” sau din *kërkuq* „pojar, erupție pe piele” < *kuq* „roșeață” etc. Substituirea pare să fie verosimilă cel puțin în cazul variantei *kaçamill*, unde *kër-* din *kërmill* e posibil că ar fi fost înlocuit cu *kaça-*, ținând seama de sensul acestui al doilea element de compunere, care pare să însemne uneori ceva „răsucit, spiralat”, cf. *kaçadredhe* „răsucitură, cârlionț” < *dredhe* „obiect curbat, cotitură”, ori *kaçavidhe* „șurubelniță” < *vidhe* „șurub”, un calc după it. *cacciavite* id. (it. *cacciare* „a extrage” sau „a vârî” etc.), dar și după fr. *tournevis* „șurubelniță” [= „răsucesțe/învârtește șurubul”]. Deci, un „melc spiralat”, prin hipercharacterizare. Nu găsim deocamdată nicio explicație celeilalte forme bine individualizate, *këthmill*, deoarece în dicționarele de care dispunem nu apar derivate analizabile care să înceapă cu secvența *këth-*.

În orice caz, forma *kërminj* „viermi”, dar și *kërmij* „melci”, pluralul normal al lui *kërmill*, ar fi avut dintru început un sens de *plurale tantum*, la modul generic „ființe târâtoare”. O asemenea legătură fonetică și semantică este atestată în vechea engleză, unde (cf. Chambers, DE, p. 1025): „Engl. *snail*, [anul] 1250 *snaille*... developed (with *i* from the earlier *g* as in *nail*) from OE (before 800) *snægl* a diminutive form (with *g* for *c*) of *snaca* a snake [șarpe]; literally, creeping thing [o târâtoare]. OE *snægl* is cognate with OSax *snegil* snail, MLG *sneil* MHG *snegel* (dial. Germ. *Schnegel*), from Proto-germ. *snazilás*, IE *snəkilós*, root **snēk-/snək-* (WP, II 698); OIceland. *snigill* (Swedish *snigel*, Danish and Norweg. *snegl*), and Lithuanian *snāke* snail”.

Deși confuzia dintre alb. *kërminj*: „ființe târâtoare”, apoi *kërminj*, și „viermi” și „melci”, poate să fie la fel de veche în albaneză ca și în limbile germanice, nu putem exclude automat nici ipoteza unei contaminări între alb. *kërminj* „ființe târâtoare” și o variantă protoalb. **kramila* sau **kaðamila*, înrudită cu gr. arh. *ἀκράμύλα* sau *ἀχραδαμύλα* care însemna doar „melc” (din glosele lui Hesychius), cuvânt împrumutat de vechea greacă dintr-o limbă de substrat neindo-europeană, după opinia lui R.S.P. Beekes¹³. De altminteri, înrudirea unui cuvânt albanez cu unul grec arhaic precum *ἀκράμύλα/ἀχραδαμύλα* n-ar avea nimic neobișnuit, dacă știm

¹³ Cf. *Greek-English Etymological Dictionary – Ελληνικά-Αγγλικά ετυμολογική λεξικό* (www.enacademic.com); cf. Robert S. P. Beekes, în capitolul: *Pre-Greek loanwords in Greek*, din *Indo-European Etymological Dictionaries online* (Brill: iedo.brillonline.nl.).

că numele latine ale melcului: *cochlea*, *conchylum* și *limax* sunt identice cu *κοχλίας*, *κογχύλιον* și *λείμαξ* din limba greacă veche (cf. Walde–Hofmann, LEW, 1938, I, p. 241, 258, 802; etc.).

Pentru originea lui *melc*, indiferent care ar fi etimologia cuvântului alb. *kërmill*, este însă cu neputință să acceptăm o apropiere fonetică anterioară, credibilă, între forma mai veche *melciu* și un alb. **-mill*, **-minj*. De aceea, originea (sud-)tracă sau iliră a lui *melci(u)* și a lui *cubelci(u)* nu poate fi probată concret printr-o comparație cât de cât mulțumitoare cu albaneza, ținând seama și de faptul că formele bulgare sunt aproape cu siguranță împrumutate din limba română și nu direct din substratul tracic. În consecință, susținerile lui Al. Philippide (1928, p. 713) și G. Ivănescu (1993, p. 323) sunt cu totul neîntemeiate.

În această situație, rămâne valabilă doar comparația cu formele nord-italiene (din Alpii elvețieni și italieni) citate de G. Giuglea după B. Gerola¹⁴: tessin. *nerč*, față de valtellin. *berš*, *belerč* „melc”. Deși în lucrarea autorului italian se vorbește numai la modul general despre substratul galic al exemplelor date, trebuie să spunem că *nerč*, care nu aparține nici actualei arii geografice retice și nici substratului lingvistic retic¹⁵, este specific dialectului italian din cantonul elvețian Ticino, căruia îi corespunde substratul lepontic.

Lepontii au fost un popor celtic despre care se presupune că s-a despărțit foarte devreme de blocul celtic continental, iar limba leponților, distinctă față de cea galică cisalpină, a fost prima și cea mai veche limbă celtică scrisă¹⁶, în inscripții datând din sec. VI a. Chr, cu un alfabet derivat din cel etrusc. În acest caz, asemănările dintre r. *melc(iu)* și *nerč* (scris și *nèrč*¹⁷, *nèrc*, *nèrce*, *nèrsc* [nerš],

¹⁴ Berengario Gerola, *Correnti linguistiche e dialetti neolatini nell'area retica*, Istituto di studi per il Alto Adige, Roma, 1939, p. 54. Am putut consulta lucrarea lui Gerola, în format electronic, prin amabilitatea domnilor Victor Celac, cercetător științific la Institutul de Lingvistică „Jorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române, și Matthieu Segui, cadru universitar asociat la Universitatea Paris – Sorbonne (Paris IV) – membri ai Proiectului Internațional DÉRom (*Dictionnaire étymologique roman*), cărora le mulțumesc călduros, pe această cale, pentru ajutorul oferit.

¹⁵ Dialectele italo-lombarde sunt despărțite de dialectele retoromane prin *Alpii lepontini*, aflați la răsărit de masivul St. Gotthard, care formează cumpăna apelor între afluenții lacurilor Como, Garda și Maggiore, spre sud, și cei ai Rinului și ai Innului, spre nord. Dialectul ticinez (și leventinez) se află la sud de această linie de despărțire, la fel ca și dialectul italian învecinat de la răsărit, din Valtellina (valea Addei), care are tot un substrat celtic, anume cel *vennonetic*. Despre substratul dialectelor retoromane elvețiene nu se știe nici astăzi cu siguranță dacă era sau nu indo-european (v. Linus Brunner, *Die Sprache der Räter*, 1986, online; *Die rätische Sprache*, ap. <http://www.jfp.ch/inhalt/bw/info/raeti>).

¹⁶ Vezi Dr. David Stifter, *Old Celtic Languages*, II. *Celtic in Northern Italy: Lepontic and Cisalpine Gaulish*, curs online, 2008, 2012.

¹⁷ Cf. *Piccolo dizionario illustrato del dialetto dell'Alta Leventina*. Base: il dialetto nel comune di Quinto. By Pippo Tabasio. (<https://sites.google.com/site/leventinese/>): «*Nèrč* – Lumacone (senza conchiglia). Non è termino leventinese, apprendo dal LSI [*Lesssico dialettale della Svizzera italiana*, 2004]. Io mi ricordo di aver imparato la parola da bambino dal parroco, originario di Chironico. Beffa dice che non si usa ad Airolo in questo senso, ma solo in quelli di persona o animale gracile (che io non conoscevo). V. *lümèia*, *lümèion* [„melc”].» [Vezi și celelalte denumiri ale melcului din dialectul ticinez: *isabò*, *lisabò*, *rüzabò* etc. cf. LSI; cf. *Repertorio italiano-dialetti* online.]

gnérc [ñerc], *snérc*, *snèrsc* – cf. r. *zmelc(iu)* etc.¹⁸), din dialectul Cantonului Ticino și din cel al văii învecinate Mesolcina, se pot explica mai curând prin derivarea foarte veche dintr-o bază i.-e. comună **melk-i-o*¹⁹, decât printr-o izoglosă celtică **melk-* (cf. bret. *melc'huedenn* „melc”), care nu se poate justifica în cazul substratului traco-dac al limbii române.

Deosebit de semnificativă este mai ales insistența lui B. Gerola (*Corr.* p. 53–55, *passim*) asupra alternanței *m* : *b* în poziție inițială, dintr-o serie de cuvinte aparținând substratului alpin italo-galic (vechi celtic), printre care sunt citate și variantele sinonime ale tessin. *nerč* din dialectul italian valtelinez: *berš*, *belerč*, inclusiv forma contaminată *lumberč* (*lumeia* „lumaca” + **berč* id.), care sunt remarcabil de apropiate fonetic de rădăcina variantei regionale rom. *cobelci(u)*. Între r. *-*belciu* și valtellin. *berš*, *belerč*, *lumberč* există identitatea consoanei inițiale arhaice *b-*, care poate fi reflexul unui *ɥ* indo-european, betacizat în substratul limbii române, similar evoluțiilor din câteva cuvinte latine populare moștenite în română: *berbec(e)* < lat. pop. **bērbex*, *-ēce(m)*, cf. lat. cl. *ueruex* etc. De asemenea, raportându-ne la marea familie celtică, există o remarcabilă simetrie semantică între cuvintele bretone moderne *melc'hueden* „melc” și *melc'huenn* „mucozitate”, pe de o parte, și cuvintele reprezentând rămășițele substratului venonetic (vechi galic cisalpin) din regiunea Valtellina: *berš*, *lumberč* etc. „melc” și *berča* „urdori la ochi”, acesta din urmă fiind atestat în REW³ nr. 1038a, pe de altă parte.

Revenind la problema alternanței *m* ~ *b*, suntem datori să cităm și alte exemple ale substratului galic alpin date de B. Gerola, cum ar fi: **marna* „copaie, covată” – *barnéta* (Alta Valtellina) : *marnéta* (Valle Anzasca, Bormino, Poschiavino), **bragna* (gall. **baranio-*) „felce maschio, specie de ferigă” – valtell. *braña* : tessin. *mareña* etc. La pag. 55, nota 1, *op. cit.*, Gerola subliniază faptul că „alternanța dintre *-m-* și *-b-* a fost recunoscută mai întâi ca o caracteristică regională a Traciei, fiind ilustrată prin exemplele [de nume trace păstrate la autorii greci] de tipul *Αμυδών* (Homer): *Αβυδών* (Strabo), *Δόβηρος* (Tucidide): *Domeros* (Itin. Ant.), *Σερμυλία*: *Σερβυλία*, *Medaurus* (CIL, III, 285) din Dalmația ~ *Βέδαυρος* la Taso” etc.”.

În spațiul carpato-dunărean, alternanța *m* ~ *b* a fost semnalată în cazul râului denumit în antichitate *Μουσεός* (Acta Sanct., Apr. II, p. 968), localizat în stânga Dunării, lângă Scythia Minor și identificat de către istoricul Vasile Pârvan, în *Contribuții epigrafice* (SICA, 1992, p. 255), ca fiind numele antic, din secolul al

¹⁸ Cf. Lurà, Franco/ Moretti, Michele (dir.), *Lessico dialettale della Svizzera italiana* (LSI), 5 vol., Bellinzona, Centro di Dialettologia della Svizzera Italiana, 2004 – vol. III, p. 572, pagină obținută prin bunăvoința dnei Pascale Baudinot, de la ATILF CNRS & Université de Lorraine, Nancy, Franța.

¹⁹ Pentru evoluțiile fonetice de la baza i.-e. comună dacică și lepontină **melk-i-o* la tessin. (nord-it.) *nerč*, vezi REW³ nr. 5481a: gall. **melix*, *-ice* „zadă” > piemont. *merze* id.; nr. 5264a: preromanic. **malga* „stână” > piemont. *margè* „vânzător de lapte”, *margaria* „lăptărie”; lat. *matta* „acoperământ” > lombard., tessin. *nata* „brânză proaspătă”; nr. 5614: lat. pop. **mitius* (cf. *mitis*) „ofilit, trecut, prea copt” > piemont., est-lombard., friul. *nits* id.; nr. 5803b: lat. (< gr.) *mytilus/mitulus* „midie, scoică comestibilă” > it. *nicchio* „cochilie, găoace, casă de melc”; etc.

IV-lea, al râului Buzău. Mai putem adăuga, într-un context mai larg indo-european, tema i.-e. **mari-* „lac, baltă, mocirlă etc.” din hidronimele dace *Marisia*, *Maris* (Russu, 1967, p. 135; vezi și fr. *marais*, *marécage* < frank.) și *bară*² „baltă, mocirlă” din Banat și Transilvania (cuvânt autohton, cf. Hasdeu, EMR, col. 2487, sau împrumut din srb. *bara*, cf. DELR, I, p. 189).

Cea mai importantă contribuție la studiul alternanței *m/mb/b* în limba tracodacă o reprezintă studiul lui Cicerone Poghirc, publicat în „Linguistique balkanique” (VI, 1963, p. 97–100). Reluând o parte din exemplele date și de Gerola, adăugând însă multe altele, C. Poghirc face observația extrem de importantă că sunt cazuri în care *m* apare în locul unui *b* justificat etimologic. Cităm după C. Poghirc (p. 97), de exemplu, numele zeiței dace *Βενδις* (Strabo) ~ *Μενδις* (Titus Livius), apoi hidronimele dace *Βουζέος* ~ *Μουσαῖος*, *Μουσεός* „Buzău”, *Τιβισκος*, *Tibisia* ~ *Τιμησις* „Timiș”, din i.-e. **tibhisjo* „mlăștină”, cf. gr. *τιφος* „mlăștină”. Sunt și alte situații în care *b* apare în locul unui *m* mai vechi: de exemplu numele zeului dac *Γεβελειζις*, cf. frigidian. *ζεμελεν* „om”, v.sl. *земля* „pământ” (cf. *pământean* < *pământ* = *om*), ori hidronimul *Μάργος* ~ *Βάργος* „Morava”, din i.e. **meregħ* – „a uda, a curge”. După ce a examinat cazurile de alternanțe *m/mb/b* din albaneză, C. Poghirc spune: „n-am găsit exemple ale unei alternanțe asemănătoare în dacoromână, în afară de [interj.] *bă* ~ *mă*, ori *miță*, *mișos* ~ *biță*, *bișos* < lat. **agnicia*”. Aici C. Poghirc nu are dreptate, deoarece numai *miță* provine din lat. **agnicia*, iar așa cum a arătat Teofil Teaha: *biță* este moștenit din lat. dun. **bītea* „viță de păr”, variantă locală, cu betacism, a subst. lat. pop. **vītea* (cf. adj. lat. *vīteus*, -a, -um „de viță de vie”), căruia i s-au transmis sensurile lui *vitis* „plantă cu mlădițe din care ies cărcei agățători și răsuciți în formă de spirală; curpen; vrej la dovleci” (Teaha, CLG, p. 324).

Credem că alternanța *m ~ b*, probabil moștenită din substrat, s-a manifestat și în graiurile populare dacoromâne, așa cum a arătat Al. Graur (ER, p. 18–23), din cauza unor „formule rimate”, în care *b* a fost schimbat în *m* (un exemplu putând fi *buburuză* ~ *mumuruză*), dar cu restricția introdusă de Andrei Avram (PE, p. 56): «se înțelege de la sine că între două cuvinte sinonime (sau cvasisinonime), cu [m] și cu o consoană diferită de [m] la inițială, nu întotdeauna primul derivă din al doilea» și «chiar atunci când avem motive să credem că varianta cu [m] are la bază o formă cvasiomofonă (paronimă) cu altă consoană la inițială, ipoteza conform căreia varianta în discuție a apărut în cadrul unei formule rimate nu este neapărat necesară». Alternanța *b/m* la inițială a putut să apară și în perechi de cuvinte cu un înțeles foarte asemănător sau identic, dar cu etimoane diferite, cum a fost cazul originii alternanței *biță* (**bītea*) ~ *miță* (**agnicia*).

Din punct de vedere semantic, numele melcului este asociat de multe ori, în faza cea mai veche indo-europeană, cu ceva *moale* sau cu ceva vâscos, cleios, *mucilaginos* etc. (v. *supra*). Totuși, dincolo de „moliciunea” caracteristică melcilor de orice specie, toate celelalte asocieri sunt condiționate de existența „umidității”, știut fiind că melcii nu pot trăi în locuri uscate.

Există un motiv extrem de puternic pentru care putem presupune că în substratul preroman daco-moesic și în cel alpin lepontic s-au păstrat, cu un vocalism foarte vechi, două dintre radicalele indo-europene care nu întâmplător prezintă același tip de alternanță în poziție inițială și au exact același înțeles de bază: „ceva ud, apos, umed; umezeală, udătură”, mai întâi (cf. G. Köbler, IGW, *online*): „i.-e. ***melk-** (2), (var. i.-e. **melg-*) Adj., Sb.: nhd. „Nass” [ud, apos], „Nässe” [umezeală]; ne. „wet” (Adj.); RB.: Pokorny, IEW, 724 (1205/70)”, cu reprezentanți în limba greacă din epoca homerică și în limbile germanice [și celtice], baltice și slave. Cel mai vechi membru al acestei familii i.-e. este gr. *μέλκιον* (*mélkion*), atestat la Hesiod (sec. VIII î. Hr.) și tradus de G. Köbler prin „Nässe” [umezeală, udătură]. Din aceeași familie face parte, însă mult mai recent, și v. sl. **malka-*, cf. rus. *molokita* „mocirolă”, srb., cr. *mläka* „teren mocirolos” etc. (cf. Pokorny, IEW, p. 724).

Cel de al doilea radical, aparent o variantă fonetică a lui **melk-* (2) și având aproximativ același înțeles, este „i.-e. ***uelk-** (2), (var. i.-e. **uelg-*), idg., Adj.: nhd. „Feucht” [umed, jilav], „nass” [ud, apos]; ne. „damp” (Adj.); RB.: Pokorny 1145 (1982/58)”. Acest radical aparține limbii ilire, limbilor celtice, germanice, baltice, și slave. G. Köbler insistă asupra formelor protogermanice **welka-*, **welkaz*, adj., cu mai multe sensuri: „welk” [veșted, ofilit], dar și „weich” [moale, fraged, delicat etc.]; cf. v.germ.s./ahd. *welk** 20, *welc**, *welh**, adj., „weich” [moale, fraged delicat], „milde” [blând, ușor], „feucht” [umed, jilav etc.], cf. DW 28, 1372. De asemenea, foarte interesante sunt formele protogermanice **welkī-*, **welkīn*, sw. F. (n), „Weichheit” [moliciune], cf. v.germ.s./ahd. *welkī** 1, st. F. (ī), „Milde” [blândete], „Weichheit” [moliciune]. Vezi și let. *valks* „umed”, *valka* „umezeală, loc jilav” (Pokorny, IEW, *ibid.*) etc.

Având ca puncte de reper stadiile cele mai îndepărtate în timp ale fondului lexical arhaic indo-european, pe baza acestor reconstrucții susținute în mod convingător de numărul mare al cuvintelor atestate în majoritatea familiilor de limbi europene cărora le aparțin cele două radicale citate, putem încerca acum schițarea istoriei cuvintelor *melc*, *cubelc* și *culbec*, având în vedere formele cele mai vechi românești cunoscute: *melci(u)* și *zmelc(iu)*, *cobelci(u)* și *colbeci(u)*.

Pentru *melci(u)*, rad. i.-e. **melk-* (2) „umed, ud; umezeală, udătură” putea să fi fost conținut de o bază i.-e. carpato-dunăreană, ulterior traco-dacă **melk-i-o-*²⁰, apropiată fonetic de v. gr. *μέλκιον*, care s-a specializat semantic în substratul preroman al limbii române pentru a denumi moluștele gasteropode, indiferent dacă erau cu sau fără „casă”. Putem presupune că această specializare a trecut prin mai multe etape: de la ceva ud sau umed s-a ajuns la ceva mocirolos, umed lipicios, *mucilaginos*, cleios, inclusiv la ceva *moale*, iar de aici, la denumirea ființelor care

²⁰ Se pare că diftongarea lui *e* ([ĕ] > [iĕ]) din daco-moes. **melkio* a fost inhibată de influența disimilatoare a ocluzivei palatale *k'*- din cea de a doua silabă, devenită ulterior africată *č* din sg. și pl. *melci*. Cf. *vechi* (v. M. Sala, *Contributions*, 1976, p. 207); cf. *merg*, *mergi* etc. Cf. *terci* și *telci*.

au toate aceste caracteristici, anume melcii în genere, care trăiesc în umezeală, au o carne moale, și care, târându-se, lasă în urmă o dâră lipicioasă, secretată de „piciorul” melcului pentru a se putea deplasa.

Nu putem exclude din această evoluție semantică nici înrudirea dintre rad. i.-e. **melk-* (2) și rad. **mel-* (1), ale cărui dezvoltări i.-e. **meld-s-*, **melək-*, **meljo-* etc. semnifică în primul rând „ceva moale”, cf. arm. *melk* „weichlich, schlaff” [(neplăcut de) moale, fără vlagă – (i.-e. **meldi-i-*) la care se gândise G. Reichenkron – v. *supra*], v. ind. *malūka-* „Art Wurm” [un fel de vierme], gr. *μαλακός* (*malakós*), „weich, zart” [moale, fraged, gingaș], lit. *mūlkis* „Dummkopf” [încet (la minte)], lat. *mel* „Honig” [miere], lat. *mollis* „weich” [moale], germanic **mellō* „loser Schnee” [zăpadă topită, lapoviță], germanic **melwa-*, **melwam* „Mehl” [făină, cf. rom. *mălai*], v.germ.s./ahd. *mol* „Molch²¹, Salamander” și ceh. *mlok* [salamandă], germanic **smalta-* „Schmalz, Geschmolzenes” [grăsime, untură] etc. (cf. G. Köbler, IGW, *online*, s.v.).

În privința cuvintelor *cobelc(iu)* și *colbec(iu)/culbec(iu)* ni se pare evident faptul că cea de a doua formă, indiferent de vocalismul prefixului (*co-* sau *cu-*), este rezultatul unei metateze: *cobelc* > *colbec* (*cubelc* > *culbec*), derivatele *colbec* sau *culbec* având avantajul de a conține două silabe închise, mai ușor de pronunțat, motiv pentru care varianta *culbec* s-a impus în limba literară, cu statutul de regionalism.

Rădăcina românească arhaică **belciu* poate proveni dintr-o bază preromană **uelk-i-o-*, cf. rad. i.-e. **uelk-* „umed, jilav; ud, apos” (Pokorny, IEW, p. 1145), al cărei corespondent cel mai apropiat pare să fie adj. v.germ.s./ahd. *welk* „moale, umed, jilav etc.” și subst. v.germ.s./ahd. *welkī* „moliciune etc.”. Nu credem însă că răspândirea teritorială a formelor *cobelciu/culbec* mai mult în Moldova și în aria nordică ar presupune o influență germanică, bastarnică, asupra substratului preroman local, o asemenea ipoteză nefiind necesară, de vreme ce în dialectele italiene alpine, formele echivalente celor românești – *nerč*, *berš*, *belerč* coexistă învecinate pe același teritoriu restrâns din Elveția și nordul Italiei. De asemenea, nu credem că asemănarea fonetică dintre baza carpato-dunăreană **melk-i-o-* „melc” și v. gr. *μῆλκιον* „umezeală, udătură” ar avea vreo importanță pentru localizarea lui (*z*)*melc(iu)* cu precădere în aria sudică a graiurilor dacoromâne și în dialectul aromân.

Totuși, având în vedere repartizarea teritorială a formelor cu *m-*, respectiv cu *b-*, ne putem gândi la o oarecare simetrie între *nerč* din dialectul ticinez cu substrat galic lepontic, alături *beršc* din dialectul valtelinez cu substrat galic vennonetic, și *melc* din aria dacoromână sudică și parțial nord-vestică cu substrat geto-dacic, alături de *cubelc*, *culbec* etc. din aria nord-estică cu substrat carpo-dacic. Este foarte

²¹ Cuvântul german *Molch* „salamandă, triton”, raportat la ipoteticul nostru etimon dacomoes. **melkio-* „melc”, ne amintește de evoluția semantică a alb. (pop.) *çamill* „șopârlă” < alb. *kaçamill* „melc” (cf. E. Çabej, SE, I, p. 231).

probabil că limba traco-dacilor avea unele mici diferențieri dialectale, similar multor alte limbi antice vorbite pe arii foarte întinse.

Din punct de vedere semantic, evoluția de la baza preromană **uelk-i-o-* „ceva umed, jilav, moale” la *(co)belciu* „melc” este simetrică cu cea de la baza înrudită **melk-i-o-* la *(z)melciu* (v. *supra*), cu diferența că în prima variantă, **uelk-i-o-*, tranziția semantică de la ceva „umed, jilav” la ceva „moale” este deja prezentă în *Althochdeutsch*, cu peste un mileniu mai târziu după atestarea cuvântului *μελκιον* „Nässe” [umezeală, udătură], în greaca arhaică, la Hesiod.

Este necesar să mai semnalăm o altă simetrie, cea a prefixării cu același prefix *co-*, inexplicabilă în lumina datelor de care dispunem, între rom. **-belciu/melciu* și *cobelciu/comelciu*, față de fr. *limaçon* și *colimaçon*, cu același înțeles în franceză: „melc cu cochilie în spirală”. În limba franceză, prefixul *co-* pare să fie o variantă a prefixului peiorativ *ca-* din graiul normando-picard – *calimaçon* (sfârșitul sec. 14, cf. DÉHF, p. 165).

În română, prefixul *co-*, fără înțeles precizat, are aparența unui element de compunere expresiv și redundant, inițial probabil intensiv (vezi și Al. Ciorănescu, CDER, nr. 2217, 2233, 2301, 2386, 2483, 2505 etc.), prefix care a fost preluat din substrat și alipit unor teme probabil autohtone sau onomatopeice, de exemplu în: *cobăltoc*, *cocărlă* (cf. *cărlig*), *cocărlonț*, *cocârță* (cf. *cârță*, MDA), *coclanță*, *cocleanț*, probabil și în *cotreanță* etc. În FCLR, II, p. 66–68 prefixul *co-* a fost explicat din prefixul v.sl. *po-*, mai ales în cazul unor verbe de origine slavă, fie prin disimilare, fie prin asimilare. Este însă mult mai probabil că preexistența în limbă a unui formant expresiv *co-* a facilitat apariția modificărilor fonetice în împrumuturile slave care conțineau prefixul *po-*. Închiderea lui *o* la *u* în *cobelciu – cubelciu* etc. se explică prin vechimea formelor prefixate, în care *o* neaccentuat se transformă în *u*, în mod asemănător cu fenomenul petrecut în elementele latine moștenite.

Se poate observa că prefixul *co-*/*cu-* nu aparține exclusiv formelor *cobelc(iu)/cubelc(iu)*, adică rădăcinii arhaice **-belciu*, ci și sinonimului *melc(iu)*, în varianta *comelciu*, fiind uneori chiar reduplicat, tot redundant: (reg.) *cucumelc/cucumelci(u)*, cf. *cocobelci(u)*, *cucubelc*.

Chiar dacă nu am reușit să elucidăm toate amănuntele istoriei cuvintelor discutate, putem afirma, în concluzie, că surprinzătoarea coincidență dintre cele două radicale indo-europene, **melk-* și **uelk-*, foarte asemănătoare fonetic și în același timp sinonime, ne-a oferit o soluție coerentă și verosimilă, după părerea noastră, pentru originea lui *melc* și *cubelc (culbec)*, cuvinte care până acum nu au fost explicate mulțumitor. Așa cum s-a putut vedea, etimologiile mai vechi, bazate de obicei pe simple comparații disparate cu forme vag asemănătoare fonetic și semantic din alte limbi, mai mult sau mai puțin învecinate sau înrudite, au rămas în impasul incertitudinii din lipsa unor criterii de selecție acceptabile. Suntem de părere că o etimologie bazată doar pe raportarea la un singur radical reconstruit, aparținând unei faze lingvistice imemorabile și incontrollable, poate fi, și de obicei

chiar este lipsită de credibilitate. Dar atunci când ni se oferă șansa de a descoperi corelații evidente între două asemenea radicale i.-e., susținute prin suficiente exemple de cuvinte atestate în cele mai diferite ramuri ale mării familii indo-europene, cu remarcabile coincidențe fonetice și semantice, în acest caz nu avem dreptul de a refuza acest tip de explicație, care a trebuit și trebuie să fie dusă până la limita posibilităților noastre de cunoaștere a trecutului oricărei limbi.

Melc(iu)/ ar. zmélčǐū: element de substrat, cf. v. gr. μελκίον, tessin. nerč, bază *melk-i-o-, rad. i.-e. *melk- (2).

Cobelc(iu)/ cubelc(iu): element de substrat, din *belciu + pref. co-/cu-, cf. ahd. welk, welkī-, valtellin. berš, belerč, bază *xelk-i-o-, rad. i.-e. *xelk- (2).

Culbec(iu)/ colbec(iu): din cubelc(iu)/ cobelc(iu), prin metateză.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, PE = Andrei Avram, *Probleme de etimologie*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Etymologica* 4, București, Univers Enciclopedic, 2000.
- Bailly = A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, édition revue par L. Séchan et P. Chantraine. Paris, Librairie Hachette, [1950].
- Barić, *A.Arb.St.* = H. Barić, în „Arhiv za arbansku starinu, jezik i etnologiju”, I–III, Beograd, 1924–1926.
- Barić, *ARSt.* = H. Barić, *Albanorumänische Studien*, I. Teil, Sarajevo, Institut für Balkanforschung, 1919.
- BER III (I–V) = Vl. Gheorghiev, I. Duridanov (redactori), Iv. Gălăbov, I. Zaimov, St. Ilcev et al., *Bălgarski etimologičen rečnik*, t. III (KPEC–ME), Sofia, Bălgarska Akademia na Naukite, Institut za Bălgarski Ezik, 1980–1986 (1971–).
- Berneker, SEW = Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, 1 Band (A – L), Heidelberg, 1908–1913; ed. a 2-a, 1924.
- Brâncuș, VA = Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Byck – Graur = J. Byck et A. Graur, *L'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în „Bulletin linguistique”, I, 1933, p. 14–57.
- Çabej, SE = Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, I. *Hyrje*. Tiranë, Akademia e Shkencave, Instituti i Gjuhësisë, 1982.
- Çabej, St. = Eqrem Çabej, *Studime gjuhësore*, I, Prishtinë, Rilindja, 1975.
- CADE = *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, Partea I: I.-A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, București, 1931.
- Chambers DE = Robert K. Barnhart, Editor, *Chambers Dictionary of Etymology*, [Edinburgh – New York], Chambers, [2004].
- Cihac, DÉDR = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, t. II, Francfort s/M – Berlin – București, 1879.
- Cimochowski, LP = Waclaw Cimochowski, în „Lingua Posnaniensis” (III, p. 165–168), Poznań, 1949–, cf. *Studia Albanica II. In memoriam Waclaw Cimochowski*, Sawicka Irena (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, 2005.

- Ciorănescu, DER = Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Tenerife, Universidad de la Laguna, Editorial Gredos, 1958–1966. (Versiunea românească: Alexandru Ciorănescu, *DER. Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Saeculum I.O., 2001.)
- Curtius³ = Georg Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Dritte Auflage, Leipzig, Druck und Verlag von B.G. Teubner, 1869.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (A – De, F – Lojniță), București, Socec și Sfetea, (1907)–1913–1949.
- DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a doua, augmentată. [București], Editura Academiei, 1974.
- DÉHF = J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Larousse [1994].
- Densusianu, HLR/ILR = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I–II, Paris, 1901, 1938. Traducere în limba română: *Istoria limbii române*, I–II, București, Editura Științifică, 1961.
- DEX = Academia R.S. România, Institutul de Lingvistică. Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei, 1975. Supliment, 1988. Ediția a II-a, Univers Enciclopedic, 1996; ediție revăzută și adăugită, Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- DEXI = Eugenia Dima (coordonator științific), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, [Chișinău], Ed. Arc & Gunivas, 2007.
- DLR s.n. = Academia Română, Redactori responsabili: Iorgu Iordan, Al. Graur, Ion Coteanu; Marius Sala, Gh. Mihăilă, *Dicționarul limbii române*, serie nouă. Tom VI–XIV (Literale M – Z), Tom I/3–8 (Literale D – E), Tom III–V (Literale K – L), București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- DR = „*Dacoromania*”, Buletinul «Muzeului limbii române», condus de Sextil Pușcariu, Cluj, 1920–1948.
- Duvernois = A. Duvernois, *Slovar' bolgarskogo jazyka po pamjatnikam narodnoj slovesnosti i proizvedenijam novejšej pečati*, I–II, Moskva, Universitetskaja tipografija, 1885–1889.
- DV-L = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”, *Dictionarium Valachico-Latinum*. Primul dicționar al limbii române. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.
- FCLR, II, *Prefixele* = Institutul de Lingvistică din București, *Formarea cuvintelor în limba română*, Volumul al II-lea: Acad. Al. Graur, Mioara Avram (red. resp.), *Prefixele*. [București], Editura Academiei, 1978.
- FEW = Walther von Wartburg, *Französisches etymologisches wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*. 5. Band, J – L, Tübingen/Basel (Ediția I, 1922–).
- Gerola, *Corr.* = Berengario Gerola, *Correnti linguistiche e dialetti neolatini nell'area retica*, Istituto di studi per il Alto Adige, Roma, 1939.
- Gil'ferding, *Ot.* = Aleksandr F. Gil'ferding, *Ob otnošenii jazyka slavjanskogo k jazykam rodstvennym*, Moskva, Universitetskaja tipografija, 1853.
- Giuglea, CRR = G. Giuglea, *Cuvinte românești și romanice*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Graur, ER = Al. Graur, *Etimologii românești*, Editura Academiei, 1963.
- Guțu, DL–R = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Hasdeu, *Col. Tr.* = B. P. Hasdeu (director), „*Columna lui Traian*”, IV, 1883, [*melc*: p. 193].

- Hasdeu, CB = *Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550–1600. Studiu paleografico-linguistic* de Bogdan Petriceicu Hasdeu. *Cu observațiuni filologice* de Hugo Schuchardt... 1878. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă. I–III, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
- Hasdeu, *Principii* = B. P. Hasdeu, *Principie de filologie comparativă*, t. I, 1875.
- Hasdeu, *Studii*, 1988 = v. HSLF.
- Henry, LÉBM = Victor Henry, *Lexique étymologique des termes les plus usuels du breton moderne*, Rennes, 1900.
- HSLF = B. P. Hasdeu, *Studii de lingvistică și filologie*, 2 vol., Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Gr. Brâncuș. București, Editura Minerva, 1988.
- Ivănescu, ap. Mihăescu, *La romanité* = G. Ivănescu, ap. H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, Editura Academiei, 1993.
- Köbler, IGW = Gerhard Köbler *Indogermanisches Wörterbuch* (3. Auflage) 2006, online, © Gerhard Köbler: <http://www.koeblergerhard.de/idgwbhin.html>
- Laurian–Massim, *Gloss.* = August Tr. Laurianu, J.C. Massim, Bucuresci, *Glossariu, care coprinde vorbele d'in limba romana straine prin originea sau form'a loru, cumu si celle de origine induiosa*, Bucuresci, Noua Typographia a Laboratoriloru Romani, 1875.
- LSI = Lurà, Franco/ Moretti, Michele (dir.), *Lessico dialettale della Svizzera italiana* (LSI), Bellinzona, Centro di Dialettologia della Svizzera Italiana, 5 vol., 2004.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, 4 vol., București, Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- Meyer, *Wört.* = Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891.
- Mihăileanu, DMR = Șt. Mihăileanu, *Dicționar macedo-român*, București, Carol Göbl, 1901.
- Miklosich AlbF = Franz Miklosich, *Albanische Forschungen*, I–III, Wien, K. Gerold's Sohn, 1870, 1871.
- Mladenov, ER = Стефанъ Младеновъ, *Етимологически и правописен речникъ на българския книжовен езикъ*, София, [1941].
- Orel, AED = Vl. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden – Boston – Köln, 1998.
- Pârvan, SICA = Vasile Pârvan, *Studii de istoria culturii antice*, ediție, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Nelu Zugravu, *Cuvânt înainte* de Al. Zub, București, Editura Științifică, 1992.
- Pedersen, ATG/ H.Pr. = Holger Pedersen, *Albanesische Texte mit Glossar*, Leipzig, S. Hirzel, 1895.
- Philippide, OR, II = Al. Philippide, *Originea românilor*, II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, Tipografia Viața Românească, 1927.
- Poghirc, *L'alternance m/mb/b* = C. Poghirc, *L'alternance m/mb/b en thrace et en albanais*, în „Linguistique balkanique” vol. VI, Sofia, 1963, p. 97–100.
- Pokorny, IEW = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Band I–II, Bern und München, 1965.
- Pontbriant, *Dicț. rom.-fr.* = Raoul de Pontbriant, *Dicționarul româno-francesu*, Bucuresci și Göttinge – Paris – Leipzig, Tipografi'a □urn. Nationalulu, 1862.
- Reichenkron, *Das Dakische REW*³ = Günter Reichenkron, *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1966.
- = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. 3. vollständig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, 1935. (7., unveränderte Auflage, Universitäts Verlag Winter, 2009.)
- Russu, 1967 = I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Științifică, 1967.

- Russu, ER = I.I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
- Scriban, SCLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Institutu de arte grafice „Presa bună”, Iași, 1939.
- SDEM = N. Raevschi, M. Gabinschi (redactori), *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*, Chișinău, ESV, 1978.
- Șăineanu, DULR⁵ = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, A cincea edițiune, Craiova, „Scrisul Românesc” [1925].
- Teaha, CLG = Teofil Teaha, *Cuvinte latinești moștenite în graiurile românești actuale*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Etymologica* 16, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Tiktin, DRG¹ = H. Tiktin, *Dicționar român-german*, București, Imprimeria Statului, (1895) – 1903–1925.
- Topciu R., L.–Melonashi = Renata Topciu, Ana Melonashi, Luan Topciu, *Dicționar albanez-român/ Fjalor shqip-rumanisht*, [Iași], Polirom, 2003.
- Vasmer, SAWF = Max Vasmer, *Studien zur albanesischen Wortforschung*, Dorpat, Universität Derpt, 1921.
- Walde–Hofmann/
W–H, LEW = Alois Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3 neubearbeitete Auflage von J.B. Hofmann, I, II, Heidelberg, 1938.
- Walde–Pokorny/ WP = Alois Walde, Julius Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen*, I–III, Berlin – Leipzig, vol. I, 1930; vol. II. 1927.

MELC, CUBELC, CULBEC

Abstract

The origin of the Romanian words *melc*, *melci(u)*, *zmelc(iu)* ‘snail, slug’, as well as their regional synonyms *cubelc(iu)*, *culbec(iu)* was not satisfactorily explained by comparison either with Bulgarian *mělče*, *mělčov* ‘snail’, or with Albanian *kërmill* ‘snail, slug’, or with Breton *melc* ‘houéden’ idem. According to the newest data, Bulgarian *mělčov* is most probably a Bulgarian borrowing from Romanian (cf. BER). There is no etymological link between Alb. *kërmill/ kërmijnj* ‘snail, worms’ and Romanian *melci(u)*. Breton *melc* ‘houéden/ melfeden’ may be a very far Proto-Indo-European cognate of Romanian *melci(u)*. Both Romanian *melci(u)* and *cu*belci(u)* belong to the oldest pre-Roman Daco-Moesic substratum of Romanian, cognates of *nerč*, ‘slug’ in the Italian dialect of Ticino, Switzerland, also *berš*, *belerč* idem, in the dialect of Valtellina, Italy, which are relicts of the Lepontic and Vennonetic (Old Celtic) Northern Italian substratum. Their origin is undoubtedly connected to Proto-Indo-European **melk-* (2) and **melk-* (2), ‘wet, damp’ etc. (Pokorny, 724, 1145, cf. Köbler, IGW s.v.). *Melc(iu)* is also related to Archaic Greek *μῆλκιον* ‘watery thing(s), wetness’ (Hesiodus, 8th c. BC), while the root **-belc-* of *cubelc(iu)* is closely connected to Old High German *welk* ‘soft, clammy, damp’ etc., *welkī* ‘softness’ etc.

Cuvinte-cheie: etimologii, *melc(iu)*, *cubelc(iu)*, *culbec(iu)*; ticin. *nerč*, valteli. *berš*; substratul daco-moesic, substratul alpin lepontic și vennonetic preroman, radicale i.-e. sinonime; alb. *kërmill*, *kërmijnj*, bg. *mělče*, *mělčov*.

Keywords: etymologies, *melc(iu)*, *cubelc(iu)*, *culbec(iu)*; Ticinese *nerč*, Valtellinese *berš*; Daco-Moesic substratum, Lepontic and Vennonetic Alpine Pre-Roman substratum, synonymous PIE roots; Alb. *kërmill*, *kërmijnj*, Bulg. *mělče*, *mělčov*.

București, Șoseaua Iancului nr. 10, apart. 40
pczboerescu@yahoo.com
<http://arh.pub.ro/parvu/>